

Kiss László – életútinterjú

Készítette: Papp Máté

A beszélgetés helyszíne és időpontja: Online, 2020. november 26.

Szerkesztett, tömörített, kiegészített, lábjegyzetelt változat.

Papp Máté:

Úgy tudom, általános iskolás korotokban ismertétek meg egymást Menyhárt Jenővel,¹ és a te – nálatok valamennyivel idősebb, „hippi” – barátaid révén kezdtetek el vonzódni a beatkultúrához, majd a hazai dzsessz- és dzsesszrock-élethez. Milyen emlékeid vannak erről az időszakról, hogyan élted meg a különböző kulturális gettókkal való találkozást?

Kiss László:

Jenővel az egykori Mező utcai BEAC Stadionban, a „serdülő 2”-ben találkoztunk. Az akkori tehetséggondozás minőségét jelzi, hogy őt balhátvéd, engem pedig középhátvéd posztra tettek; pedig Jenő az egyik legnagyobb csatártehetség volt, akivel valaha játszottam, hihetetlen labda- és tempóérzéke volt, plusz mindkét lábával pontosan lőtt. Én meg mindig inkább középpályásnak voltam az igazi, azokat a pillanatokat élveztem, amikor mondjuk egy rövid passzomban benne volt az egész támadás lendülete. Rengeteget fociztunk, olvastuk egymás gondolatait a pályán: én adtam a gólpasszt, ő meg belőtte a labdát. A mai napig szoktunk focizni egymással, amikor egy országon belül tartózkodunk, még akkor is együtt játszottunk, amikor éppen nem voltunk beszélőviszonyban. Később, amikor a stadiont lebontották és a csapat megszűnt, gimnáziumba kezdtünk járni; én az iskolacsapatban vezetem le a focis energiákat, Jenő meg a Dózsa ifiben rugdosta a gólokat, mígnem aztán kirúgták onnan a hosszú haja miatt...

Mindenesetre, az idő előrehaladtával mindkettőnk számára inkább a zene és a klubozás vált a főcsapássá; általában dzsesszt és dzsessz-rockot hallgattunk, de mindenre nyitottak voltunk, ami egy kicsit is a föld fölött járt. A hét majdnem minden napján jutott egy helyszín arra, hogy az ember a hozzá hasonlókkal legyen – megosson a másikkal könyveket, lemezeket, esetleg gyógyszerrecepteket. A zenét illetően eleinte Miles Davis,² Mahavishnu,³ a Weather Report⁴ és ilyesmik mentek, amúgy pedig természetesen elhanyagolhatatlan volt nyaranta a csavargó-csövező életmód, a nádasban és szénakazalban alvás, a romantikus pénztelenség és a sok, néha gyógyszerre fogyasztott alkohol. Ebben az állapotban ért el minket a Zappa-korszak.⁵ Kívülről tudtuk a lemezeket, dalszövegeket fordítottunk és – bár arra, hogy bármit, akár csak néhány akkordot is le tudjunk játszani ezekből a számokból, természetesen semmi esély nem volt – ez a fajta hihetetlen mértékű téma- és zenei szabadság mégis nagyon megnyitotta a fülünket.

¹ Menyhárt Jenő (1959) underground zeneszerző, dalszövegíró, gitáros és énekes. Az URH és az Európa Kiadó alapító tagja.

² Miles Dewey Davis III (1926–1991) afroamerikai dzsessztrombitás, zenekarvezető és zeneszerző, a dzsessztörténet egyik legnagyobb hatású és legkiemelkedőbb alakja.

³ A Mahavishnu Orchestra egy, a hetvenes években működő, majd a nyolcvanas években újraalakított fúziós dzsszegyüttes. Az egyik első olyan zenekar volt, mely sikeresen ötvözte a dzsessz- és a rockzenei elemeket.

⁴ A Weather Report amerikai fúziós dzsesszegyüttes az 1970-es és a korai 1980-as években. A zenekar – folyamatosan működő csapatként tizenhat évig tartó karrierjével (1970 és 1986 között) – túlélte összes kortársát.

⁵ Frank Zappa (1940–1993) amerikai zeneszerző, gitáros, producer és filmrendező. A mintegy harminc évet átfogó pályafutása alatt írt rockzenei, dzsessz-, elektronikus zenei, nagyzenekari és musique concrète munkákat; életében mintegy hatvan nagylemeze jelent meg (halála után is több mint húsz – eddig), a Mothers of Invention együttesel vagy saját neve alatt.

Akkoriban már játszogattunk, rengeteget jammeltünk és nagyon örültünk annak, ha kijött belőle valami olyasmi, amire a következő alkalommal is emlékeztünk. A jammelés egyébként sokáig fennmaradt zeneszerzési módszerként, a próbák elején-végén tartott rögtönzésekből született eleinte sok Európa Kiadó⁶-dalkezdemény is.

A gimnáziumban összebarátkoztam egy-két idősebb fiúval, akik mindenféle érdekes politikai-, tudományos- és szépirodalmat olvastak és olvastattak velem, és akiktől különböző könyveket és szamizdat-kiadványokat, többek között *Beszélőt*,⁷ Konrádot,⁸ Harasztit,⁹ Enzensbergert¹⁰ lehetett kapni. Ez egy okos, tájékozott fiúkból álló, kissé szélsőbalos, maoista-anarchista kör volt. Azt hiszem, később belőlük alakult a Dialógus Békecsoport elnevezésű spontán civil kezdeményezés is, amire akkor – amikor ez a fajta szerveződés még egyáltalán nem volt divat – nagyon rossz szemmel néztek a hatóságok. Rendkívül komolyan vettük ezt a dolgot, én például ideológiailag vezéreltetve mentem el később a csempegyárba, a kemence mellé, három műszakban dolgozni, hogy közlőlől láthassam a munkásosztályt – budai fiúként. Fél évig bírtam, de sokat tanultam belőle. Egy kisebb csoporttal azt terveztük, hogy kommunában fogunk élni, és kerestük is hozzá a történelmi-ideológiai előzményeket, valamint a kapcsolatot hasonló próbálkozásokkal, egyáltalán, a hasonlóan gondolkodókkal. Jenőéknek volt egy művészettörténet-tanáruk, Bálint István,¹¹ aki alapított egy nehezen behatárolható művészeti alkotócsoportot; itt azt tanultuk, hogy a művészet nem foglalkozás, hanem életforma, attitűd és gondolkodásmód, azaz egy olyan aktív viszonyulás a világhoz, amely bármilyen médiumon keresztül, bármely kontextusban megvalósulhat és érvényes lehet. Hogy csak a kreatív szándék által válhat bármiféle eredmény művészetté. Ehhez hűen tárgyakat, performanszokat, akciókat, zenét és drámát csináltunk. Innen ered talán az is, hogy sosem tartottam magam „csak” zenésznek, és sosem akartam csak az lenni.

A Bowie-¹² Lou Reed-¹³ Tom Waits-¹⁴ és Iggy Pop-¹⁵vonal nálam kicsit később jött be a képbe; akkortájt, amikor megismerkedtünk Víg Miskáékkal.¹⁶ Az első feleségem angolt tanított,

⁶ Az Európa Kiadó (az URH korábbi tagjainak egy részéből, annak 1981-es feloszlása után alakult) budapesti alternatív rockzenekar, a magyar underground zenei élet emblematikus képviselője.

⁷ A *Beszélő* liberális politikai és kulturális folyóirat, mely 1981 októberétől 2012 decemberéig jelent meg, a nyolcvanas években végig szamizdatként, azaz illegális publikációként, mint a Kádár-korszak első és legtekintélyesebb cenzúrázatlan folyóirata. Első száma az ötvenhatos forradalom 25. évfordulójára készült.

⁸ Konrád György (1933–2019) író, esszéíró, szociológus. A kortárs magyar próza egyik világszerte ismert alakja.

⁹ Haraszi Miklós (1945) író, újságíró, politikus.

¹⁰ Hans Magnus Enzensberger (1929) német költő, író, műfordító, szerkesztő-kiadó.

¹¹ Bálint István (1949) grafikus, festőművész.

¹² David Bowie (1947–2016) hatszoros Grammy-díjas angol zenész, színész, zenei producer és zeneszerző. Öt évtizedet átívelő pályafutása során – főleg az 1970-es években – többször is megújította zenei világát, ami által gyakran új trendek előfutárává vált. Zenei újításait külsejének és „személyiségének” megváltoztatásával ötvözte, kiérdemelve így „a pop kaméleonja” elnevezést. Bowie munkássága a zenészek szinte minden későbbi generációjára hatást gyakorolt.

¹³ Lewis Allan „Lou” Reed (1942–2013) amerikai rockzenész, zeneszerző, fotós. Leginkább a The Velvet Underground énekes-gitárosaként, valamint szólókarrierjéről ismert.

¹⁴ Thomas Alan Waits (1949) amerikai énekes-dalszerző, zeneszerző, színész. Hangja összetéveszthetetlen: egy kritikus szerint olyan, „mintha Bourbon-whiskys tartályban áztatták volna, majd a füstölőben lógatták volna néhány hónapig, és végül a füstölőből kihozván áthajtottak volna rajta autóval”. Zenéjének sokszínűségére jellemző, hogy az „alternatív” és a „folk” kategóriában is nyert Grammy-díjat. Zenéjében blues-, dzsessz- és varieté-elemek keverednek.

¹⁵ Iggy Pop vagy eredeti nevén James Newell Osterberg, Jr (1947) amerikai színész, zeneszerző, szólóénekes és a The Stooges együttes legendás frontembere.

¹⁶ Víg Mihály (1957) zeneszerző, költő, dalszövegíró és énekes, a Balaton együttes alapító tagja, valamint a Traband zenekar gitáros-énekes. Filmzenéket komponált Xantus János, Szirtes András, Szabó Ildikó és Tarr Béla filmjeihez.

így vele gyakran fordítottunk dalszövegeket is. Bálint Pisti hozta az első punk-lemezt, egy Vibrators-t. Bevezetések nem volt rossz, később játszottuk is egy számukat az URH-val,¹⁷ valamint tőlük fordítottuk az „*ez egy igen-igen kemény, kemény világ*” sort is a *Bon bon si bon* című számunkhoz. Ezek mindenesetre olyan zenék voltak, amiket már simán le tudtunk játszani, a szövegvilág és az attitűd pedig tüpontosan kézreálltak. Persze nem volt egyszerű a zenékhez hozzájutni – az amerikai punk nálam például majdnem teljesen ki is maradt –, de nem ez volt a lényeg, hanem az, hogy lehet ilyen zenét csinálni. Úgyhogy csináltunk. Felszabadító volt az a felismerés, hogy a zenében is az energia, a hitelesség és az integritás az, ami igazán fontos – a többi másodlagos. Olyan belső szabadságot hozott ez, ami a külső szabadság híján szinte kötelező volt, és néha már-már komikusan komolyan lett véve. *Az azt csinállok, amit akarok, aki pedig bele akar szólni, az eleve gyanús* hozzáállás, a rendszerrel való nyíltan vállalt szembenállás, valamint a *sosem fogunk ezekkel lepaktálni* volt a belső szabadság lényege, és ettől húzhatta ki magát az ember a sok görnyedten járkáló elnyomott között. Hősiesebbnek hangzik ez most, mint amilyen valójában volt; személy szerint például én sosem találkoztam komolyabb megtorlásokkal. Talán azt szerettem egyfajta ellehetetlenítésnek betudni, hogy nem sikerült bejutnom az egyetemre, de annak is inkább az lehetett a valódi oka, hogy nem is igazán akartam. Sok mindennel nem tudtak bennünket megszarolni – legkedveltebb módszerük az útlevel bevonása és persze a katonaság volt. Utóbbit hihetetlenül nagy szerencsével sikerült megúsznom: a bevonulás előtti utolsó orvosi vizsgálaton, a sorozáskor szűrtek ki. Egy átalvatlan éjszaka után, a sorozóbizottság előtt, a februári hajnalban meztelenül sorban állva dideregtem a sor végén. Mikor elérem ért a sorozóorvos, rám nézett és azt kérdezte: „Maga nem akar katona lenni, ugye?” Tudtam, hogy ez az egyetlen esélyem, és hogy a válaszomon múlik minden, úgyhogy lázasan dolgozni kezdett az agyam, de mivel semmi okos nem jutott eszembe, kínomban azt feleltem: „Nem tudom”. Mint kiderült, ez volt a helyes válasz, ugyanis rögtön öltözni, majd a kerületi ideggondozóba küldtek... Mire odajutottam, már tudtam, hogy a továbbiakban mit kell mondanom, úgyhogy egy hónapon belül sikeresen alkalmatlanná nyilvánítottak. Ettől függetlenül persze sokan voltak az enyémnél kevésbé szerencsés helyzetben, akik valamilyen körülményből adódóan zsarolhatóvá váltak, így lecsaptak rájuk, beszervezték és tönkretették őket. Mindig nagyon visszás érzések kerülgettek, amikor egy ilyen szerencsétlen megszarolt emberről kiderült, hogy megadta magát és besúgó lett; mert amíg ők életük végéig magukon viselték ezt a bélyeget, addig azok, akik ebbe belekényszerítették őket, vígan éltek tovább, és élnek a mai napig az életüket – valószínűleg ugyanazt vagy hasonló tevékenységet folytatva. Nagy szerencsém tehát, hogy nem kerültem ilyen szorult helyzetbe, ezért aztán nincs is morális alapom arra, hogy ítélkezzek az „elbukottak” fölött – ezért sem néztem meg, hogy kik és mit jelentettek rólam.

Az underground szcéna másik fontos aspektusa az elittudatú demokratizmus, az élmények közösségi megélése volt. A koncerteken nemcsak maga a játék, zenélés jelentette azt, hogy szemben állsz – és hogy ezt annak összes következményével fel is vállalod –, hanem az is, ha egy ilyen koncertre egyáltalán elmentél. Vagyis a színpadon állók és a nézőtér ugyanazt a gesztust tette meg: a kettő közötti határ elmosódott. Mindennapos volt, hogy valaki felugrott a színpadra és kölcsönvette a mikrofont. A zenészek pedig alig tudtak valamivel jobban zenélni, mint bárki más a közönségből, nem voltak sztárok és – egy jó ideig – nem is akartak azok lenni. Emellett egymásba folytak a különböző műfajok is: képzőművészek és filmesek zenéltek, zenészek szerepeltek filmekben, valamint kiállításokon. A különféle produkciókban rengeteg volt az esetlegesség és az improvizatív elem, a félbeszakadt számok, a lekapcsolt mikrofonok és hiányzó

¹⁷ Az URH 1980-ban alakult, majd 1981-ben feloszlott underground együttes, a kortárs magyar alternatív kultúra egyik fontos alapköve.

húrok, valamint a spontán performanszok szerves részévé váltak az akkori légkörnek.

Papp Máté:

Pajor Tamás¹⁸ a következőket nyilatkozta nemrég – egy korábbi oral history-életútinterjúnkban – a rátok is nagy hatást gyakorló punk mozgalomról: *„A punk szükségszerű következménye volt a rock and rollnak, igazából egyfajta visszacsatolás annak lázadó lényegéhez. Fáziskéséssel és késői mutációként, de a punk beteljesítette azt, amit a korai rock and roll elkezdett, kiteljesítette a tagadást. Látszik is, hogy a punknak a nyolcvanasas évekbeli new wave címkéjű poszt élete egy nagyon megfoghatatlan és jóval erőteljesebb műfaj volt, amelynek számos képviselője az aberrációt evidencia szintre emelte. A hippimozgalommal ellentétben ugyanis nem volt megnevezve, hogy mit utasít el: nemcsak a társadalmi rendnek fordított hátat, hanem minden másnak is. Ez a poszt világ tehát a punk által már megsemmisített világ romjain rendezkedett be.”* Te hogy látod, számotokra mi volt a megragadó a punkban?

Kiss László:

Amikor a kapitalizmus magába integrálta a rockzenét, lassan kialakultak annak intézményei és profitképző csatornái, így – mivel a rendszer részévé válva integritását és hitelességét elvesztette – egyfajta űrt hagyott maga után. Ilyenkor az, ami/aki kiszorul a rendszerből, elkezd más csatornák után nézni, egyfajta tabula rasa után ugye, amelyben mindenkinek megint ugyanannyi esélye van. Ilyesmi volt a punk mint zene, és mint spontán mozgalom, társadalmi jelenségként azonban hamar kifulladt: a zene beolvadt, a mozgalom elhalt. Nagyszerű élmény volt benne élni, ameddig létezett és lélegzett. A new wave-nek már nemigen volt efféle társadalmi töltése, én nem is tartom sokkal többnek egyszerű elektronikus minimal popnál; talán ezért söpörte is el hamar a hiphop, ami megint nyújtott egyfajta szociális alapú azonosulási lehetőséget.

Papp Máté:

Hogyan találtatok egymásra a basszusgitárral a sűrű összművészeti impulzusok közepette? Miként zajlott a zenész-művész életformába való beleszokás?

Kiss László:

Először dobolni akartam, kiskamaszként jártam is órákra fél-egy éven keresztül egy félprofi együttes dobosához. A zenekar próbatermében voltak az órák, úgyhogy néha belenézhettem az „igazi” zenészek igazi hangszeres próbáiba. Később kaptam egy hatalmas, ormótlan orosz dobozgitárt, amin eleinte inkább csak basszus-szólamokat játszottam. Valamilyen hangszer – fuvola, furulya, rokon által rám testált bécsi rövidzongora – mindig kéznél volt, ezekkel rengeteget babráltunk, és amit éppen le tudtunk velük vagy rajtuk játszani, az volt a zene: ha az éppen három hang volt, akkor a zene három hangból állt és abból próbáltunk meg kihozni valami érdekeset és kreatívat. Külön-külön és együtt is rengeteget gyakoroltunk, kísérleteztünk, aztán összeraktuk, amink volt. Ezek a dolgok még nem igazán jelentettek sokat, úgyhogy sokáig fordulhatott volna másfelé is az élet, de ez a pofátlan-merész-minimalista megközelítés sokáig megmaradt. Hosszú ideig csak azt tudtuk lejátszani, amit mi találtunk ki, a zenénk így nagyon egyszerű, de tanult sémáktól mentes maradt; sokszor találtuk fel a spanyolviaszt, de előfordult az is, hogy teljesen újszerű dolgok születtek. Bár játszani nem igazán tudtunk, nagyon sok – és jó –

¹⁸ Pajor Tamás (1963) a budapesti underground rock 'n' roll vonulatát meghatározó, 1980-tól 1987-ig működő Neurotic együttes frontembere, majd a napjainkban is aktív Amen zenekar énekese, dalszerzője.

zenét hallgattunk, úgyhogy a balgák bátorsága párosult egy szofisztikáltabb belső zenei világgal és a ránk szakadó szabadsággal, ami abból eredt, hogy egyetlen pillanatig sem vágytunk sem karrierre, sem pénzre, sem pedig bármiféle hivatalos elismerésre. A világunk egyszerre volt nagyon behatárolt és nagyon tágas.

A napjaink rendszerint egyensúlyozási mutatványokkal indultak – hogy valami kis pénz kerüljön és akkoriban nem kellett sok, és hogy ne vigyen el a rendőrség közveszélyes munkakerülésért, de közben a lelkünk szabadsága se nyomorodjon meg és porosodjon be valami értelmetlen munkahelyen, majd a város legkülönbözőbb pincéiben tartott, véget nem érő és fülsüketítő próbákkal folytatódtak, hogy aztán a Fiala Művészek Klubjában¹⁹ végződjenek, ahol meg a képzeletnek illett szárnyalnia a poharak mellett. Ott éjjelente barátságok, szerelmek és zenekarok alakultak, közös projektek születtek, összekerültünk egy rakás hasonló korú, élethelyzetű és érdeklődésű fickóval és az ő munkásságukkal; belefolytunk egymás életébe és munkáiba, meghívtak minket ide-oda, mi meg visszahívtuk őket. Az említett klub – azon felül, hogy nyilvánvalóan megfigyelés alatt állt – gyűjtőhely és kocsmaműhely volt, egy koncertekkel és kiállításokkal teli sziget vagy gettó, kinek hogy tetszik. Ugyanakkor számunkra ez volt az egyetem is, ahol megismerhettük és megismertethettük egymással a fontos könyveket, filmeket és zenéket, ezáltal pedig kialakult egy szerves közösség, fórum, agóra – vagy, ahogy Brian Eno²⁰ nevezi – egy „scenius”, ahol a szcena egyfajta áramlat, ami alapsebességet biztosít azoknak, akik belekerültek. Így az általunk érdeklődéssel, tehetséggel és együttműködő-készséggel létrehozott produktumok eleve magasabb minőségűek lettek, mint amilyenek a szcena nélkül valaha is lehetek volna.

Papp Máté:

Hogyan alakult meg az Orgazmus együttes? Miből merítkeztetek ez idő tájt, miként éltétek meg a közös zenélést, végül mi lett a zenekar sorsa?

Kiss László:

Az Orgazmus együttes valójában sosem létezett. Zenéltünk Jenővel, ezért zenekart akartunk. Kerestük a lehetőségeket és az embereket, a leendő formációnak azonban néhány szövegen és dalkezdeményen kívül csak a neve volt meg, de azt is örömmel adtuk fel, amikor Péterrel²¹ kezdtünk dolgozni. Ági²² lett az alakuló zenekar keresztanyja. Emlékeim szerint a már szóba került *Bon bon si bon* című szám és az URH név is a papám Skodájában született meg, amikor a Kulich Gyula téri koncert előtt ültünk benne négyen; én kezdtem el skandálni az alapot, Péter a Blahás versszakot, Ági a rendőröset, a *csak egy parti* kezdetű részt meg Jenő hozta. A refrént, mint már említettem, egy Vibrators-szám első sorából fordítottam.

A kommunánk tervezése folytán kerültünk kapcsolatba Xantus Jánosékkal,²³ akik túl

¹⁹ A Fiala Művészek Klubja (FMK) Budapesten, az Andrassy út 112.-ben működött, 1960 és 1998 között. Évtizedeken át a hivatalosan támogatott/türt/el nem fogadott művészeti jelenségek, szellemi akciók (képzőművészeti kiállítások, zenei programok, performanszok) bemutatásának helyszíne lett.

²⁰ Brian Peter George St. John le Baptiste de la Salle Eno (1948), közismert nevén Brian Eno angol zenész, komponista, zenei producer, énekes és vizuális művész.

²¹ Müller Péter Iván „Sziámi” (1951) költő, dalszerző, énekes, filmrendező és kulturális szakember. Az URH, a Sziámi, a Müller Péter Sziámi AndFriends zenekarok, valamint a Pianissimo! duó és a Felevad duó alapító tagja, szövegírója és énekes.

²² Bárdos Deák Ágnes (1956) a Kontroll Csoport alapító tagja és énekes, előadóművész, dalszövegíró, író, irodalomszervező. 1986 óta az általa alapított Ági és a Fiúk zenekar énekes-dalszerzője.

²³ Xantus János (1953–2012) filmrendező, forgatókönyvíró, színész, egyetemi tanár. A *Rockterítő* és az *Eszkimó asszony fázik* című filmek rendezője. Szoros kapcsolatot ápolt korának underground értelmiségével és művészeivel.

voltak egy hasonló kísérleten; ha jól emlékszem, rajtuk keresztül jutottunk el a Molnár Gergely²⁴ Ganz Művházban²⁵ tartott előadásaira is. Akkor már itt volt a punk, de arra, hogy ez egyáltalán hogyan szólalhat meg magyarul – úgy méghozzá, hogy a káromkodva tagadásnál több legyen benne –, és hogy miként válhat művészi koncepcióvá, arra ezek az előadások vezettek rá. Amikor aztán Péter megmutatta nekünk a dalszövegeit, láttuk, hogy mindez valósággá vált. Nagyon erős szövegek voltak, bennük volt az, ami a Spions-tól²⁶ jött: az establishment elemi tagadása, a személyes és szociális szféra művészetbe való beolvadása, aztán elhangzottak benne ikonikus hívószavak, amik egyrészt elhelyezték a számokat a műfaj történetének vonatkozó áramlataiba, másrészt pedig adaptálták a zsánert az adott környezetbe – 1980 Budapestjébe, Magyarországaiba.

Péter szövegeiben több volt a személyesség, a költészet, a humor és a játékosság, amiket Molnár Gergelyék a maguk vállaltan militáns megközelítésében soha nem engedtek volna meg maguknak – talán ezért is nevezte Najmányi²⁷ tücsökciripelésnek a zenénket. Mindenesetre ott volt egy csomó szöveg, meg egy halom jamekből fennmaradt zene, úgyhogy Péter és Jenő néhány nap alatt összedobott ezekből egy koncertnyi anyagot, András²⁸ és én pedig megcsináltuk az alapokat a próbákon. Nem bonyolítottunk túl semmit, úgyhogy szinte elsöre összeállt egy olyan hangzás, amelyben a dob és a basszus triószerűen sűrűn játszott, így Jenő gitárja szabadon hozhatta a témákat. Ha jól emlékszem, Jenőnek Péter guberált Párizsban egy szinte hangolhatatlan Gibson utánzatot, én pedig – egy kétes kimenetelű csereügylet folytán – egy cseh-szlovák Jolana basszushoz jutottam hozzá. Úgyhogy minden készen állt az 1980. szeptemberi Kulich Gyula téri koncertre, amivel a történet nagy lendületet vett.

Papp Máté:

Mely kortárs underground együttesekkel voltál kapcsolatban ebben az időben? Játsoztál más formációkban is?

Kiss László:

A Kontroll Csoport²⁹ például a barátainkból állt. Őket elsősorban Péteren keresztül ismertünk meg, aki akkoriban Bárdos Deák Ágival élt. Az első fellépésükön még nem volt basszusosuk, úgyhogy pár számra én álltam be hozzájuk, az egyébként Wahorn András³⁰ pomázi

²⁴ Molnár Gergely (1950) zenész, dalszerző. A Spions punkegyüttes alapító tagja, énekes.

²⁵ A Golgota utcai várszerű épülettömböt a Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára (Ganz-MÁVAG) építtette 1910-ben, a gyár munkásai számára. A Ganz-Mávag Művelődési Házat 1945 után a Vasas Szakszervezet felügyelte, Vörösmarty Művelődési Ház néven. 1988-tól megszűnt a szakszervezeti támogatás, a helytel kezdeni kellett valamit: az üres, lepusztult pinchelyiségből a rendszerváltás időszakának legfontosabb underground szórakozóhelye lett, a Fekete Lyuk.

²⁶ A Spions az első, a hetvenes évek végén alakult magyar punkzenekar, a kialakuló hazai underground egyik fő inspirátora. A tagság egy része Franciaországba emigrált, majd ott folytatta zenei (és egyéb) tevékenységét.

²⁷ Najmányi László (1946–2020) író, díslettervező, képző- és performanszművész, filmrendező. A Spions zenekar multimediális tagja.

²⁸ Salamon András (1956) filmrendező, forgatókönyvíró, producer, egyetemi tanár. Az 1980-as években az URH dobosa volt.

²⁹ A Kontroll Csoport underground zenekar volt az 1980-as években Budapesten. Az Ős-Kontrollhoz 1981-ben csatlakozott a rövid idő alatt legendássá lett URH együttes frontembere, Müller Péter Sziámi, aki később az énekesnő, Bárdos Deák Ágnes férje is lett. Politikai töltetű számokat készítettek és terjesztettek kazettákon – kézről kézre adva, hisz lemezzel egy ideig szó sem lehetett – óriási népszerűséggel és sikerrel.

³⁰ Wahorn András (1953) autodidakta avantgárd festőművész, grafikus, zenész, zeneszerző, filmrendező, videoművész, producer, digitális művész, webdizájner. Az 1980-as évek elején Waszlavik Lászlóval, ef Zámbo Istvánnal, feLugossy Lászlóval és Bernáth(y) Sándorral együtt megalapította a legendássá vált A. E. Bizottság zenekart, melynek a vezetője volt. Az underground csoport koncertjei – melyek egyben a kései Kádár-rendszer

pajtájában tartott szilveszteri bulin. A Bizottságot³¹ Szentendréről, az ef Zámbó Öcsike³²-bulikról ismertem, a Balatonnal³³ pedig az első, Kulich Gyula téri koncertet követően rendszeresen játszottunk együtt. Volt olyan időszak, amikor Jenőn és rajtam kívül az Európa Kiadó és a Balaton formációja tulajdonképpen megegyezett, néhány koncert erejéig játszottam a Balatonban én is. Ugyanígy azonos volt félig-meddig az EK-val a Trabant³⁴ is, ahol Vető Jánoskával³⁵ voltunk barátok, bár ott csak egy számban működtem közre. A Sexepil együttesel³⁶ barátkoztunk és játszottunk még együtt, valamint néha, alkalmyszerűen Kamondy Ágival³⁷ is. A Neuroticban³⁸ Dönci³⁹ játszott, a 2. Műsorral⁴⁰ együtt próbáltunk a Bercsényi Kollégium⁴¹ pincéjében; velük is

viszonyait kritizáló performanszok is voltak – hamar népszerűvé tették őket, elsősorban fiatal értelmiségi körökben.

³¹ Az A. E. Bizottság (Albert Einstein Bizottság) rockzenekar, avantgárd együttes volt. Az underground rockzenét (art-rockot) játszó csapat 1979-ben alakult meg, tagjai a szentendrei Vajda Lajos Stúdió képzőművészei közül kerültek ki.

³² ef Zámbó István (1950) festő, grafikus, szobrász, zenész. 1965 óta foglalkozik festéssel, zenével, irodalommal, filmmel. 1980-ban az A. E. Bizottság együttes egyik alapító tagja, jelenleg az ef Zámbó Happy Dead Band kommandó-esztrádenekar vezetője.

³³ A Balaton egy alternatív, underground együttes, melyet 1979-ben alapított Víg Mihály (gitár, billentyűk, ének) és Hunyadi Károly (basszusgitár). A kezdetekben az alapítók saját szerzeményeiket, valamint Vető János- és Kozma György-verseket zenésítettek meg és adtak elő, diavetítésekkel egybekötve a BME Bercsényi kollégiumában, valamint a Kassák Klubban. Ekkor közreműködőként az együttesben fellépett Königh Péter (szájharmonika, ének) és Hajnóczy Árpád (szaxofon) is. Első koncertjüket az URH együttesel közösen adták 1980 szeptemberében, a Kulich Gyula téri pszichiátriai ambulancia udvarán.

³⁴ A Trabant együttes 1981 és 1984 között aktív budapesti zenés csoport, melynek eredeti tagjai Méhes Marietta (ének), Lukin Gábor (zeneszerző, gitár, basszusgitár, zongora, szintetizátor, hangfelvétel, keverés, archiválás, borítók, másolás) és Vető János (versek, ütőhangszerek, ének) voltak. Alapvetően szobazenekarként léteztek, Lukin Gábor lakásán készítettek felvételeket szalagos magnókkal, játékbolti felszerelésekkel és játékhangszereken. Jó ideig nem is léptek fel, csak kazettán ismerhette őket a hallgatóság; egészen a Magyarországon 1984 májusában bemutatott *Eszkimó asszony fázik* című Xantus János által rendezett filmig, melynek zenéjét a Trabant szerezte és játszotta, és amelynek főszereplője Marietta volt (maga az egész film is az énekesnő/a Trabant karaktere köré épült).

³⁵ Vető János (1953) képzőművész, fotóművész, videoművész, zenész. A hatvanas évek végétől a neoavantgárd fotóművészet és képzőművészet, valamint az alternatív zenei kultúra fontos alakja, nemzetközileg ismert művész.

³⁶ A Sexepil egy alternatív zenét játszó együttes. A zenekart 1982-ben alapította Hegyi Zoltán, László Viktor, Kocsis Tamás és Vangel Tibor Sex-E-Pil néven.

³⁷ Kamondy Ágnes (1953) színész, énekes, zeneszerző. „Amikor 1993 májusában, az Egyetemi Színpadon bemutatott *Dalok Közép-Nirvániából* című előadástjével élő emlékművet emelt az előző tizenöt év budapesti undergroundjának, egy nemes és nagyon sok munkát igénylő gesztussal a magyar zenés színház történetébe integrálva azt, Kamondy Ágnes már húsz éve volt jelen a periféria centrumában: játszott népzene a Kolindában, komponált Fodor Tamás Stúdió K-jában, katalizálta Jeles András Monteverdi Birkózókörét, beállt a fiúk közé Menyhárt Jenő Európa Kiadójában és Másik János Trance Balance-ában, s öt éven át vitte saját zenekarát, az Orkesztra Lunát. Amikor pedig 1995 tavaszán az Új Színházban megismételték az előadást, majd az év legvégén végre lemezen is megjelent a *Dalok Közép-Nirvániából*, barátai és saját számainak rock-kamarazenekari átírata, azzal végérvényesen pecsét került egy korszak végére.”

³⁸ A Neurotic zenekar a nyolcvanas évek budapesti underground rock 'n' rolljának egyik meghatározó együttese volt. 1980-ban alakult, és 1987-ben, az énekes-frontember, Pajor Tamásnak a Hit Gyülekezetébe való megtérésével bomlott fel. A zenekar után maradt egyetlen hivatalos kazetta – mely néhány zeneszámas válogatást nyújt a közkezen keringő tizenhat számos (többnyire demónak titulált) kiadatlan lemezükből – helyet kapott a 2008-as *303 magyar lemez, amit hallanod kell, mielőtt meghalsz* című könyvben. A szerzők indoklásukban az egzotikus zenén és a mániákus előadásmódon kívül említést tesznek még Pajor szövegeiről, amelyek a magyar rap első darabjai közé tartoznak.

³⁹ Dénes József „Dönci” (1957–2008) zenész, gitáros, zeneszerző, a budapesti underground jellegzetes alakja. Menyhárt Jenő, a zenekar vezetője 1981-ben meghívta az akkor alakult Európa Kiadóba, ahol 1987-ig játszott. Ezzel párhuzamosan zenélt a Balatonban, melynek tagsága akkoriban erős átfedésben volt az Európa Kiadóéval. Játszott Kamondy Imre zenekarában (Vad Chanson), valamint a Vidámparkban is. Néhány Neurotic-szám zenéjét szintén ő szerezte. A kilencvenes évek végétől egy ideig ismét a Balaton zenekar tagja volt, majd a Legát Tibor által alakított

barátkoztunk, Kirschner Pétert⁴² ott ismertük meg, de igazából nagyjából mindenki ismerte egymást a budapesti szcénából.

Papp Máté:

Nem sokkal később alakult meg az Európa Kiadó, immár Dönci közreműködésével és Jenő „igazgatásával”. Hogy tetszett neked ez a felállás, milyenek voltak az első EK-s élményeid?

Kiss László:

Döncivel – ahogy ő ezt a *Szökésben* című könyvében is megírta – a Kulich Gyula téren ismerkedtünk meg egy próba szünetében, amikor a többiek elmentek valamit enni, és én maradtam ott a hangszerekre vigyázni – ugyanis az ott ápoltak előszeretettel kapták fel őket néha, elvégre ez egy kreativitást preferáló, valamint arra buzdító terápiákat alkalmazó intézmény volt. Dönci is ápoltként volt ott, ugyanis a katonaságtól való menekülés miatti elmeápolása folyamán balszerencsésen inzulin-sokkban részesítették, amitől egy darabig kissé katatón mosoly fagyott az arcára... Szóval így nézett éppen akkor is, amikor belépett a próbaterembe és a gitárokat vizsgálva megkérdezte, hogy játszhat-e valamit. Én beleegyeztem, ő pedig, úgy emlékszem, Bachot⁴³ kezdett játszani, de olyan technikával, ami nálunk akkor – és azután is – csúcsnak számított. Így került aztán később az EK-ba. Kedves, távolságtartó fiú volt, és sokkal kevésbé nyitott felénk, mint mi öfelé, de a néha túlfűtött energiától duzzadó, bluesos, legtöbbször megdöbbenően kreatív játéka nagyot dobott a zenekar hangzásán. Emellett pedig intenzíven hozzájárult a kialakuló halláskárosuláshoz is, Dönci ugyanis úgy gondolta, hogy a gitár kizárólag nagyon hangosan szól igazán jól, e kérdésben pedig sehogy sem hajlott a kompromisszumokra...

Az első időkben a számok még sem zeneileg, sem a szövegekben nem „történtek meg”, pedig elég nagy volt a nyomás, az URH után elég nagy cipőt kellett megtölteni. Amikor azonban bejött a képbe Gerő Andris,⁴⁴ az olasz gyártmányú presszó-elektromos zongorán olyan baromi érdekes riffeket hozott, amelyekhez – velem és Jenővel együtt – Dönci is rendkívül jól tudott viszonyulni. Elkezdtünk olyan számokat írni, mint a *Turista*, az *Európa Kiadó*, az *Igazi hős* vagy a *Nincs sok idő* – tehát elkezdett összeállni a *Love '82* anyaga, mi pedig ekkor kezdtük érezni, hogy valamire rátaláltunk. Jenő még nem volt „igazgató”, Salamon András kiszállt, és megtaláltuk Magyar Petit⁴⁵ is. Akkoriban sikerült szerezni egy Casio márkájú játékszintetizátort, aminek rendes billentyűi nem voltak, de bele volt „építve” egy – ugyan rendkívül alapszinten, de programozható – szintetizátor-modul. Akkor ennyi jutott nekünk, úgyhogy ebből kellett kihozni azt, amit csak lehetett, és én úgy gondolom, hogy végülis elég sok érdekes dolog

Lidérc nevű együttesben játszott a kezdetektől egészen 2008 februárjáig. *Szökésben* című önéletrajzi könyve a Cseh Tamás Program segítségével, a Jaffa Kiadó gondozásában, Vass Norbert szerkesztésében jelent meg 2016-ban.

⁴⁰ A 2. műsor 1981 és 1987 között működő színészekből és képzőművészekből álló alternatív együttes.

⁴¹ A Bercsényi Építész Kollégiumban Bercsényi Klub néven művészeti galéria és *Bercsényi 28–30* néven folyóirat működött, valamint rendszeresek voltak más budapesti helyszínen el nem érhető kortárs koncertek is. Itt adta első koncertjeinek egyikét az Omega együttes, és rendszeresen itt lépett fel a Syrius, a Balaton, az Európa Kiadó és a Spenót együttes is.

⁴² Kirschner Péter (1966) kézműves, zenész, jelenleg a Müller Péter Sziámi AndFriends zenekar, valamint a Felevad duó gitárosa, emellett távol-keleti és afrikai kézművestermékek importőreként járja a világot.

⁴³ Johann Sebastian Bach (1685–1750) barokk kori német zeneszerző, orgonista, hegedűművész, a zeneművészet kiemelkedő egyénisége, a protestáns egyházi zene jeles képviselője.

⁴⁴ Gerő András Menyhárt Jenő volt katonatársa, billentyűs.

⁴⁵ Magyar Péter (1964–2018) zenész, dobos, a hazai underground zenei élet jellegzetes alakja. Az Európa Kiadó mellett sok más együttesben, többek között a Trabantban és a Balatonban is dobolt.

született ebből a kis kütyüből: például a *Jó lesz* alapmotívuma, valamint a végén lévő szóló, aztán az *Igazi hős* refrén-szólama, ezen kívül hallható még a *Turistában* is, és így tovább. Mindenesetre én akkor – nagy Brian Eno-rajongóként – annyit játszottam ezen a kis izén, amit kissé merész lenne hangszernek nevezni, amennyit csak tudtam. Úgyhogy a basszusgitárt rendszerint az vette át, aki éppen ráért a zenekarból.

A *Pusztulás piszkozatai*⁴⁶ időszakában is írtam néhány számot, amik se jobbak, se rosszabbak nem voltak az akkori színvonalnál, úgyhogy úgy érzem, jogosan felejtődtek el – a többivel együtt. A *Szem és a száj* később készült, és talán ez volt az első olyan szám, amit azóta is gyakran játszom, és amit habozás nélkül vállalok. Apám halálakor íródott, és amikor valaki hozzám közel álló eltávozik, valahol magányosan eléneklem. Bár a *Popzene* című lemezre felkerült, amikor azt később – már a változások után, a *Szavazz rám* albummal összevonva – kiadták a Hanglemezgyár jogutódai CD-n, többek között ezt a dalt is lehagyták róla, mondván, hogy nem fér rá a lemezre... Ki tudja, hogy miért kellett összevonni a két anyagot egyáltalán. Ezek az emberek – azt sem tudjuk, kik ők – mindenesetre mindig is ennyi figyelemmel és hozzáértéssel kezelték a rájuk bízott anyagokat.

Papp Máté:

Bár egyre ismertebb volt az EK országszerte, megélhetést még mindig nem tudott nyújtani – részben rendszerellenesnek bélyegzett jellege miatt rekedt meg úgymond a zenekar pályája. Mihez kezdte ekkoriban?

Kiss László:

Eleinte különböző látszatomunkákat vállaltam, olyanokat, ahol viszonylag kevés munkaidőért adtak egy kis pénzt: csináltam klasszikus „lógós” melókat, mint amilyen az újságkihordás és a takarítás, de voltam mozigépész és üzemvezető, könyvtáros, valamint kérdezőbiztos is. Emellett dolgoztam Müller Péter filmjeiben rendezőasszisztensként, és más filmekben is végeztem néha hol valódi, hol inkább csak látszatomunkákat. Később csináltam reklámzenéket is, a filmes barátok pedig rendszerint segítettek minket azzal, hogy zenét írhattunk nekik. Akkoriban nem kellett sok pénz az embernek, valahogy mindig összejött, amennyi szükséges volt.

Papp Máté:

1983-ban Ági kilépett a zenekarból, majd ezt követően te és Magyar Péter is bejelentettétek, hogy a továbbiakban Müller Péter új együttesében, a Sziámi Sziámiban kívántok közreműködni. Mi miatt döntöttetek így? Milyen volt az új együttes indulása, hogy tetszett a régi-új közeg?

Kiss László:

Ahogy arról már szó volt, a korai időkben a zenekar egy összetartó alkotó- és baráti közösség volt, ahol a zenék is nagyrészt közös munkafolyamat során jöttek létre, a szövegeket is megbeszéltük, és mindent, ami a zenekarra vonatkozott, közös ügyként kezeltünk. Idővel – megoszlanak róla a vélemények, hogy miért – ez a közösségi jelleg egyre inkább elkopni, majd megszűnni látszott, megszorodtak az egyszemélyes döntések, és a hangvétel is kezdett megváltozni. Ekkor indult el az a folyamat, aminek végeredményeképpen Vető Jánoska félig-

⁴⁶ A *pusztulás piszkozatai* címet viselte az Európa Kiadó első (koncert)műsora.

meddig viccből igazgatónak titulálta Jenőt, akinek ez annyira megtetszett, hogy meg is tartotta. Nekem akkor ment el ettől a fajta együttműködéstől a kedvem, amikor Jenő egyes szám első személyben kezdett nyilatkozni a zenénkről – rosszul esett és úgy éreztem, hogy ezt így nem akarom tovább csinálni. Akkortájt bomlott fel a Kontroll Csoport is, és Müller Péter – aki nekem az URH óta közeli jóbarátom volt, és akinek időközben, ahogy arról ejtettem már szót, az *Ex-Kódex* című filmjében rendezőasszisztens lettem – nekilátott a Sziámi⁴⁷ megszervezésének. A másik Péterrel, Magyarral szintén közel álltunk egymáshoz, és játszani is jól tudtunk együtt, úgyhogy közös erővel ugrottuk meg az EK-ból való kilépést.

A Sziámiban pontosan azt találtam meg, amit az EK-ból hiányoltam: nagyon nyitott, progresszív és jó hangulatú társaság volt, érdekes dolgok születtek – egy darabig. A gond az lett, hogy Péter és Ági úgy ontották magukból a jobbnál jobb szövegeket, hogy az erősen korlátozott gitártudásommal a zenék megírásában egyszerűen nem bírtam velük lépést tartani. Oda egy Gasner János⁴⁸ kellett, aki képes volt zeneileg meghatározni és összefogni a zenekart. Valóban övele lett a Sziámi igazán Sziámi, mi pedig elfogadtuk Péterrel az – elsőre csak egy koncertre szóló – meghívást vissza, az EK-ba. Aztán pedig újra ott ragadtunk.

Papp Máté:

1986-ban lehetősége nyílt az együttesnek egy kisebb nyugat-európai koncertturnéra menni: Hollandiában és Nagy-Britanniában játszottatok, ha jól tudom. Milyen élmény volt neked ekkor Nyugat-Európa? Mi maradt meg leginkább benned a feltételezhető kultúrsokkból?

Kiss László:

A '86-os koncertkörút az EK első és egyetlen nyugati turnéja volt. Már az azt megelőző évben is kaptunk egy meghívást Glastonbury-be, de mivel Spenótnak⁴⁹ éppen akkor volt egy rendőrségi ügye – úgy emlékszem, behúzott egyet egy rendőrnek –, úgy döntöttünk, hogy nélküle nem megyünk. A következő évben szerencsére újra hívtak, Spenót pedig időközben kilépett, úgyhogy hangszerekkel, erősítővel együtt bepréselődtünk egy Latvija típusú mikrobuszba, és nekiindultunk. Amsterdamban, a Melkweg-ben⁵⁰ léptünk fel először, sok magyar volt a nézők között és jól is játszottunk, úgyhogy jó hangulatú koncert kerekedett, két napon belül meg is hívtak utána minket egy szabadtéri buliba. Ott viszont már nem magyaroknak játszottunk: ez a közönség pedig inkább értetlenül, vagy udvarias érdeklődéssel figyelte a koncertet. Szabadidőnkben kinti ismerősök társaságában jártuk a várost, szívtuk a szabad levegőt. Dönci vásárolt magának egy marmonkannához hasonló hordozható erősítőt, és vad utcazenélésbe kezdett – változó sikerrel. A következő állomás Bristol volt, ahol klubkoncertet adtunk egy nem túl barátságos közönség előtt, akiket legfeljebb annyi érdekelt, hogy hogy is néz ki egy kelet-európai underground zenekar, de leginkább nevetve mutogattak ránk, ami egyfajta állatkert-feelinget eredményezett. Emiatt aztán nagyon összekaptuk magunkat, és úgy játszottunk, ahogy talán addig még soha, viszont így is csak udvarias, langyos tapsot kaptunk.

A csúcs viszont Glastonbury volt! Egy varázslatos környéken lévő tanyán szállásoltak el bennünket, pár kilométerre a fesztiváltól. Az utat, ami a telekre vezetett, hosszú kilométereken

⁴⁷ A Sziámi Sziámi zenekart Müller Péter alapította a Kontroll Csoport felbomlása után.

⁴⁸ Gasner János (1955–2009) a hazai alternatív rock egyik jelentős gitárosa, a budapesti underground jellegzetes figurája, sokoldalú zenész. Számos zenekarban szerepelt meghatározó tagként, zeneszerzőként, emellett performer, grafikus, színházcsináló, valamint a Tibetet Segítő Társaság tagja volt.

⁴⁹ Tóth Zoltán „Spenót” színész, zeneszerző. Játszott az Európa Kiadóban, az Ági és Fiúkban, valamint a Csókolom és a Puszi zenekarokban is.

⁵⁰ A Melkweg filmekkel, fesztiválokkal és élőzenével foglalkozó amszterdami kulturális központ.

keresztül három méter magas sövény szegélyezte kétoldalt – ha ott valaki szembejött volna, vissza kellett volna tolatni egészen az elágazásig. A táj leírhatatlanul szép volt: igazi angol fű, egy kis tó, hegyek, az egyik tetején egy kastély, akár egy festményen. Egyszer láttunk a kastély udvarába leszállni egy helikoptert, másszor a tó mellett jelent meg egy Land Rover, amiből egy jólöltözött férfi szállt ki, majd gázolt bele derékig a vízbe egy horgászbóttal – talán lazacra ment. Varázslatos volt az egész atmoszféra. Másnap, amikor a fesztivál elkezdődött, és a Latvijával megjelentünk a bejáratnál, véletlenül összefutottunk a Hells Angels⁵¹ különítményével; mi őket bámultuk a buszból, ők meg bennünket, ahogy elhúztak mellettünk. Esős idő volt, pocsolyák és sár, az érkezők közül sokan azzal kezdték, hogy hasast ugrottak a nagyobb tócsákba, hogy aztán már ne kelljen a sárral többet törődniük. Előttünk egy afrikai zenekar játszott a Womad színpadon, utánunk pedig egy akkoriban nagyon népszerű billentyűs és a zenekara. A mi koncertünk lement, érdekes volt, de nekünk inkább a fesztivál volt utána a fontos és meghatározó élmény, hiszen ilyenről addig csak hallomásból tudtunk. A turné tanulsága a rengeteg elementáris élményen túl az volt, hogy a zene, amit játszunk a magyar szöveggel külföldön nem tud átütő lenni. Később kísérleteztünk a szövegek lefordításával, Jenő is próbált angolul énekelni, de hamar feladtuk. Amikor szóba került, hogy kiadhatnánk egy lemezt, egy darabig gyözködtem Jenőt, hogy próbáljuk meg elhívni producernek Brian Eno-t, mert azt gondoltam, az egy olyan éra volt, amikor volt esélye, hogy elvállalja. Eno éppen Berlinben volt, és talán érdekelt volna, hogy milyen egy vasfüggöny mögötti underground zenekar, de Jenő mindezt fantazmagóriának tartotta, ezért meg se próbálta. Néha elmerengek, hogy mi lett volna, ha...

Papp Máté:

A rendszerváltásnak mely kulturális-könnnyűzenei vonatkozásai voltak ekkortájt a legérdekesebbek a számokra, számotokra? Milyen hatások értek téged és hogyan láttad akkor: milyen irányba kezdett elmozdulni a magyar rock- és underground kultúra?

Kiss László:

A rendszerváltás egy folyamat volt, lépésről lépésre esett szét, ami szétesett. Az utolsó években, amikor Gorbacsov lett a főtitkár, egyre több olyan dolog történhetett és történt is meg, ami akár még hónapokkal azelőtt is teljesen elképzelhetetlen lett volna. Emlékszem, eltettem egy olyan *Magyar Nemzetet*, amelynek az volt a címdalán, hogy az újságba „másként gondolkodók” írnak – hivatalos sajtótermékben ilyet olvasni egészen hallatlan volt. Aztán egyre keményebb dolgok hangzottak el, jöttek a kelet-németek, és amikor átengedték őket a határon, tudni lehetett, hogy a legfelsőbb szinten is beismerték, hogy kész, vége a Szovjetunió kelet-európai hegemoniájának, és szabad a gazda! És akkor jött egy időszak, amikor tényleg úgy tűnt, hogy szabadság van; senki nem tudta, hogy mit szabad és mit nem, így hát mindenki feszegette a korlátokat. A színpalak mögött persze folytak a tárgyalások, megkezdődött az újrafelosztás – egyelőre fűtőolajhamisítás formájában.

Az első szabad választásra emlékszem, a kijózanodásra, amikor a Mérleg utcában, az SZDSZ főhadiszállásán kirakott tévéből ez a Torgyán nevű rózsadombi kiscgazda óbégatta, hogy „az én édes hazám!”... Na, akkor rájöttem, hogy itt bizony a kapitalizmus is magyar lesz, talán még magyarabb, mint a szocializmus, és hogy ebbe az édes hazába én nem valószínű, hogy bele vagyok kalkulálva. Emlékszem, a Dob utca és a Károly körút sarkán, a tornyon, ott, ahol minden világvárosban Sony vagy Coca Cola neon van, nálunk Szirtes András⁵² jóvoltából egy lepedő

⁵¹ A Hells Angels (A pokol angyalai) a világ leghíresebb és legrégebb óta működő motoros klubja.

⁵² Szirtes András (1951) filmrendező, operatőr, vágó, színész és zenész.

virított, amin az a vörössel festett felirat állt: *Szirtes-film*. Ezt jó volt nézni az utcáról vagy a villamosból, és tudni lehetett, hogy amikor eltűnik, akkor lesz vége az intermezzonak; illetve akkor kezdődik majd ahelyett valami más, amiről előbb vagy utóbb ki fog derülni, hogy csöbörből vödörbe kerültünk. Akkoriban járta az a vicc, hogy a *Szabadíts meg* című számot lassan úgy kéne kezdeni, hogy „*agyamban kopasz szponzor ül*”... A zenekarban mindenesetre a zenéléshez való hozzáállás nem sokat változott – a változások már jóval előbb végbementek.

Papp Máté:

Mikor és milyen körülmények között kerültél Malajziába? Milyen hatással volt rád az ottani milió?

Kiss László:

Nálam a nyolcvanas évek közepén került képbe – és kézbe – a komputer, amikor Kistamás Lácitól⁵³ kaptam kölcsön egy ZX48-ast, amin az öcsémmel már képeket, pontosabban vonalakat programoztunk. Ezek közül persze, tárolási lehetőség híján, semmi nem maradt fenn, amikor a gépet kikapcsoltuk, minden, amit addig csináltunk, elveszett. Később, 1988 körül a Digitart kezdeményezésére a SZTAKI – egy akadémiai kutatóintézet – fiatal képzőművészeknek biztosított hozzáférést számítógépekhez, valamint rendkívül kezdetleges rajzprogramokhoz. Engem érdekelt a dolog, és csináltam pár képet, amiket aztán a többiekével együtt a Szépművészeti Múzeumban állítottak ki egy elég nagyszabású tárlaton; így a legelső képeim egyből a legnagyobb helyek egyikébe kerültek. Ezzel a hátszéllel ismerkedtem meg Révbíró Tamással, aki meghívott a Novotrade nevű cég komputerstúdiójába, ahol nagyon tehetséges és nagyon bohém fiatalok programoztak játékokat a topon lévő amerikai játékszoftvercégek számára. Az ottani komolyabb gépeken már megtanultam kezelni a használhatóbb grafikai-, és alapszintű animációs programokat is. Itt találkoztam Waliczky Tamással,⁵⁴ aki már igazi 3D-animációs programot használt, és mutatott meg nekem; később pályáztunk az egyik legrangosabb komputerművészeti fesztiválra, az Ars Electronicára, amit Tamás megnyert, és amin én egy Honorary Mention diplomát kaptam. Egy ilyen díjjal persze már egyszerűbb dolgom volt: bekerültem a komputerművészeti köztudatba, kisebb díjakat nyertem és nagyobb kiállításokra nomináltak, a munkáim nagy nevek között szerepeltek. Az egyik évben például az Ars Electronica gálavacsoráján Timothy Learyvel⁵⁵ ültem egy asztalnál, aki nagy csalódásomra elég hamar lelépett. Az is sokat segített, hogy a Digitart kiállítást körbeutaztatták Európán, így rövid idő alatt egészen impresszív portfólióm és CV-m lett. Körülbelül egy évvel később Bécsben találtam magam, ahol az ottani műegyetem, a TU Wien egyik építészfőnökének projektjéhez készítettem animációt; így kerültem be aztán egy bécsi animációs cégbe, ahol már csúcstechnológiára ülhettem rá, a legfejlettebb gépeken az egyik legerősebb animációs szoftverrel dolgozhattam. Emellett klassz volt az is, hogy a cég főnök-tulajdonosa a helyi legendás art-punk zenekar, a Drahdwaberl⁵⁶ basszusosa volt – elég jól összebarátkoztunk, úgyhogy bejárhattam hozzájuk tanulgatni.

Aztán jött a váltás: a komputerművészet helyett elkezdődött a reklámokban, videóknban,

⁵³ Kistamás László (1958) énekes, zenész, zeneszerző, a Kontroll Csoport együttes alapítója.

⁵⁴ Waliczky Tamás (1959) animációs és újmédia művész. 2019-ben ő képviselte Magyarországot az 58. Velencei Biennálén *Képzelt kamerák* című projektjével.

⁵⁵ Timothy Francis Leary (1920–1996) amerikai pszichológus és író, a hippie mozgalom és a pszichedelikus tudatmódosító szerhasználat nyilvános pártfogója.

⁵⁶ A Drahdwaberl egy politikai-anarchista orientációjú punkegyüttes, amelyet Stefan Weber alapított 1969-ben, Ausztriában.

televíziós arculatokban való, szinte kizárólag a pénzért végzett ipari munka. Magyarországon még egy-két évet dolgoztam, de amikor a családdal úgy döntöttünk, hogy elmegyünk valahová, és – egy keddi hajnalon egy gyorsbeszédű kínaitól – telefonos ajánlatot kaptam, miszerint dolgozhatnék Kuala Lumpurban, mindössze egy nap gondolkodási időt kértem, majd két héttel később Malajziában landoltam. Ez ideális belépő volt Ázsiába, itt ugyanis három nagy kultúra, a maláj-indonéz-muszlim, a kínai és az indiai, valamint ezek teljes felhozatala jelen van. Kuala Lumpur is egy rendkívüli és roppant kontrasztos város volt a világ akkor még legmagasabb épületével és az egészen autentikus maláj „városi” falucskákkal. Ha az éjszakai piacokra vagy a kis tereken és utcákon fillérekkért szenzációs meleg ételt kínáló árusok sorára, a „food stall”-okra gondolok, egyszerre fut össze a számban a nyál, és a szememben a könny. Nagy tanulóévek voltak ezek az előítéletekkel való leszámolás, illetve a legkülönbözőbb kultúrákból jött emberekkel való kapcsolatteremtés és kommunikáció tekintetében. Volt ott kínai, maláj, indiai, valamint ibán fejedelmek barátom, és a focicsapat, amiben játszottam, arra volt a legbüszkébb, hogy működése során több, mint ötven különböző nemzetiséghez tartozó játékos fordult meg benne. Amikor aztán Soros bedöntötte a maláj ringgitet, mennünk kellett, úgyhogy egy fejedelmek közbenjárásával Sydney következett, ahol a mai napig is lakom, amikor nem vagyok éppen otthon, Budapesten.

Zenélni nemigen zenéltem, egy rövid, két éves periódustól eltekintve: Sydney-ben játszottam egy darabig egy Danny nevű dél-afrikai rasta fickóval, általában szórakozóhelyeken – ahogy mondják, vacsoráért. Eleinte csak ketten zenéltünk, ő gitározott és énekelt, én meg basszusoztam, de később csatlakozott hozzánk egy újjeländi dobos és egy japán gitáros is. Latin zenét, reggae-t, afro-t játszottunk, amiből rengeteget tanultam, többek között afrikai stílusú basszusgitározást, ritmusokat, tempókat, groovokat, együtt lélegzést; nagyon jó tanulmány volt, és élveztem igazi tét nélkül játszani. Hirtelen lett vége a dolognak, ugyanis amikor kiderült, hogy Danny mintegy öt évvel túltartózkodta a vízumos idejét, rövid időn belül kirakták az országból. Amit még zeneileg Ausztráliától nyertem, az az Orszáczky Jackie-vel⁵⁷ való barátságom, és az ő zenéjéhez való közeledésem.

Abban az időszakban ismerkedem meg vele, amikor már túl volt az ausztrál – mainstream értelemben értendő – karrierje csúcán; nagy nevekkel játszott, híres zenészeknek írt, hangszerelt, de akkor már nem igazán érdekelte mindez. Minden kedd este az otthonától körülbelül száz méterre lévő Rose of Australia nevű, egészen mindennapi kocsmában játszott, úgyhogy ott rendszerint sorban állt keddenként a sydney-i funk-soul-blues zenészek krémje, hogy beszállhasson, jammelhessen. Nemegyszer amerikai vendégzenészek jelentek meg: „brothers all the way from Louisiana – or New Orleans”, és minden egyes alkalommal óriási zenélés folyt; belépő nem volt, reklámozni nem reklámoztak, de aki hallott róla, az megpróbált bejutni. Egy nem túl nagy kocsmában, közvetlen közelről ilyen minőségű, ennyire magával ragadó és nagy erejű zenét megélni számomra hatalmas reveláció volt. Ha lehet, még világosabbá vált, hogy a nagy neveknek, nagy helyeknek, a nagy pénznek és promóciónak semmiféle egyenes köze nincs a zene minőségéhez. Ez olyan muzsika volt, hogy amikor Jack felajánlotta, hogy menjek fel játszani, egy pillanat habozás nélkül, azonnal nagyon határozott nemet mondtam – szó sem lehetett róla, hogy én abba belekontárkodjak. Jack az igazi nagyok szerénységével és

⁵⁷ Orszáczky Miklós, másként Jackie Orszáczky (1948–2008) basszusgitáros, énekes, zeneszerző. 1969-ben csatlakozott a Syriushoz, ekkor vált igazán ismertté. A progresszív rock iránymutató egyéniségévé vált, majd mikor 1973 nyarán kilépett a zenekarból, csatlakozott a Babos/Kószegi/Szakcsi-féle Rákfogóhoz. 1974 tavaszán Ausztráliába disszidált. Ott először a Bakery, majd a Marcia Hines tagja, zeneszerzője volt. Saját zenekart is alakított Bermoida néven.

nyitottságával állt minden másfajta zenéhez is. Egyszer, amikor szóba került az Európa Kiadó, legnagyobb meglepetésemre kiderült, hogy nemcsak hallott róla, hanem bele is hallgatott, és azt a pontos észrevétel tette, hogy nem a szigorúan vett zenélésben vannak a zenekar fő értékei. Azt mondta, hogy bár nem az ő világa, de jó energiák mozognak benne. Eljött a FreshFabrik⁵⁸ sydney-i koncertjére is – ahol egyébként a Barabás Bécivel⁵⁹ való barátságom kezdődött –, és a koncert után kissé szarkasztikusan vetette fel Bécinek, hogy nem igazán tudta kivenni a gitárszólamot, mire a Béci rávágta, hogy: „Szólamok?! Itt nincsenek szólamok, mindenki ugyanazt játssza.”

Még egy sztori, ami mindig megmelegíti a szívemet, ha eszembe jut: egyszer úgy alakult, hogy Jack és én egy időben voltunk Budapesten, ezért összefutottunk egy sörre valamelyik romkocsmában. A pultnál beszélgettünk, mikor a pultos fickó felnézett, és azt kérdezte: „Na, mi van itt, basszustalálkozó!” Nagyon büszkén néztem körül, de nem állt ott senki, hogy hallja.

Papp Máté:

Egy riportban azt mondtad, hogy az adta meg az utolsó lökést, hogy elmenj Magyarországról, hogy az Andrassy úti lakásodból mindig ráláttál a szemközti kupleráj villódzó neonfényeire... Ennyire fenyegetőnek érezted a közeledő vadkapitalizmust?

Kiss László:

Nem fenyegető volt az, hanem kisszerű, szennyes és méltatlan. A rendszerváltás eufóriája lassan, de biztosan elkopott, a remények utólag naivnak bizonyultak, és bár a szabadság elsőre kaotikus volt, ebben a káoszban semmi nagyszerű nem bukkant fel, inkább csak a nevetségességig fajuló kaparás volt benne jelen. Voltak természetesen nagyszerű gondolatok is, de inkább a senkiháziak jutottak érvényre. Ahogy ez lenni szokott, hirtelen mindenkiről kiderült, hogy partizán volt, persze legelőször azokról, akik egészen biztosan nem voltak azok. Előkerültek a besúgóakták is, sok-sok ronda történettel. Ezzel szemben azonban kinyíltak az ajtók a nagyvilágra, ismeretségek, barátságok születtek a szabad utazások során és lehetségessé vált, hogy az ember kipróbálja végre, milyen lehet máshol – nem turistaként, hanem életvitelszerűen. Ha egymás mellé raktuk és összehasonlítottuk a két opciót, nem volt kérdés, hogy el kell innen menni; azt sosem terveztem, hogy végleg, de azt sem, hogy meddig – úgyhogy a kérdés még mindig nyitva van, és ez valószínűleg így is marad, amíg élek.

Papp Máté:

Mikor jött össze újra az EK? Hogy tudtad összeegyeztetni a hazai koncertezést az ausztrál életformáddal?

Kiss László:

Az 1995-ös Katona József Színházbeli búcsúkoncert után a zenekar tulajdonképpen megszűnt: Jenő Amerikába költözött, én Délkelet-Ázsiába, onnan pedig Ausztráliába mentem, ahonnan aztán hosszú évekig nem nagyon jártam haza, mivel ott munkahelyem volt, családfenntartó voltam. Később, amikor a nagyobb gyerekeim már kirepültek és elváltam, új szakasz kezdődött, úgyhogy igazán kapóra jött, amikor kaptam egy hívást Jenőtől, hogy az A38-

⁵⁸ A FreshFabrik 1993-ban alapított rock, indusztriális-metal zenekar. A FreshFabrik az első olyan angolul éneklő magyar rock/metal zenekar, aki DJ-t és MC-t használt zenéjében és az első, aki major kiadóhoz szerződhetett és major terjesztést kapott több európai országban (Csehország, Hollandia, Belgium) és Ausztráliában is.

⁵⁹ Barabás Béla zeneszerző, gitáros.

tól felkértek minket játszani – Magyarország EU-hoz való csatlakozását megünnepelendő. Örültem neki és repültem haza, majd kiderült, hogy nem is kell túl sokat próbálni, mindenki jó formában van, én pedig úgy éreztem, hogy az „afrikai lecke” után még jobban is játszom, mint valaha. A jó hangulat mellett a régi számok is gazdagodtak valami plusszal, hiszen a közel tíz év kihagyás kívülről-belülről egyaránt sokat dobott az egész produkció minőségén és légkörén. Ez azonnal lejött a közönségnek is, úgyhogy a tervezett egy-két koncert helyett hetekig teltházakkal játszottunk, és meg sem álltunk a Sziget nagyszínpadáig. Az Európa Kiadó visszakerült a város és a mi vérkeringésünkbe is. Ezután jó pár évig sikerült megvalósítanom azt a tervemet, hogy itt is, ott is „nyarakat töltök” – az ausztrál nyarat Sydney-ben, a magyart pedig Budapesten.

Papp Máté:

2012-ben váltál ki végül a zenekarból. A távolság volt ennek az oka?

Kiss László:

2012-ben az A38-on volt a turnézáró koncert, és amikor a végén lejöttünk a színpadról, valaki azt mondta nekem, hogy „szerintem neked ez volt az utolsó”. Így is lett. A következő évben egy munka miatt nem tudtam Magyarországra jönni, úgyhogy megbeszéltük, hogy azon a turnén majd helyettesít valaki. Akkor azt írtam a zenekari oldalra: „Több, mint harminc év alatt két ember volt a világon, aki minden EK-koncerten ott volt. Mostantól már csak egy lesz.” De azt, hogy tényleg az a 2012-es volt az én utolsó EK-koncertem, csak a következő évben, egy Jenővel készült interjúból tudtam meg, amit egészen véletlenül olvastam csak el. Valami olyasmit nyilatkozott, hogy ő már megszokta ezt a helyzetet, és nem is akar rajta változtatni. Ha sejteni is lehetett, hogy az én ingázásom nem tartható a végtelenségig, ezt így nem vártam, nem is viseltem jól. Ezt követően évekig nem beszéltünk, amikor Magyarországon jártam, kerültük egymást – kivéve a szintén évtizedekre visszanyúló focis társaságban, de a pályán is csak a legszükségesebbeket közöltük a másikkal. Aztán, amikor kiderült Magyar Petiről, hogy végzetesen beteg, sokat ültem nála. Mivel az ő EK tagsága is kurtán-furcsán fejeződött be, gyakran beszélgettünk erről és meggyőződött róla, hogy nem szabad a sértettségeket magunkkal cipelnünk. Ha valakinek, akkor neki, ott el kellett hinnem ezt. Úgyhogy azóta már beszélünk Jenővel.

Papp Máté:

Mi szerinted az Európa Kiadó „kortalanságának” a kulcsa?

Kiss László:

Az tud kortalan maradni, ami nem akar aktuális lenni; ami minden mögött az általános érvényűt keresi, és azt fogalmazza meg. Ebből a közel negyven éves távlatból nézve az EK nem kortalan, viszont létrehozott néhány olyan produktumot, amely azzá válhatott. Ezzel kapcsolatban is Orszáczky jut eszembe, aki – amikor a hangzásáról, pedálokról és effektokról kérdeztem –, pontosan erről beszélt; azt mondta, a gitár már klasszikus, viszont az effektek, amiket ma rátesznek, holnap már archaikusak lesznek, ezért nem használ ilyesmiket, és ezért használ inkább Hammond-orgonát, mert egy tíz évvel korábbi szintetizátorhang avíttasnak hat. Ahogy mondják, semmi sem olyan régi, mint a tegnapi újság.

Papp Máté:

Dolgozol jelenleg egy saját albumon is Barabás Béla gitárossal. Miben más ez a fajta kreatív alkotói folyamat az egykori zenekari működéshez képest? Mi motivált a lemez

elkészítésében?

Kiss László:

Amikor kiderült, hogy több mint harminc év után zenekar nélkül maradtam, elgondolkodtam, hogy mi legyen. Bár arra jutottam, hogy a zenélést nem akarom abbahagyni, annak nem sok realitása volt, hogy Ausztráliában olyan zenekart találjak, amelyben igazán szeretnék játszani. Akik ott a zenélést komolyan vették, nekem túl professzionálisak voltak mind a mentalitást, mind az idő- és energiabefektetést illetően, arról nem is beszélve, hogy már ötven fölött jártam. A basszus még érdekelt, úgyhogy jobb híján elkezdtem komolyan, a korábbiakhoz képest rengeteget gyakorolni, elvégeztem néhány kurzust és tanultam elméletet is. Ezt körülbelül két évig csináltam, és elég jól haladtam vele, de amikor Müller Péternek meséltem, hogy basszusozással foglalkozom, azt kérdezte, hogy minek? Rájöttem, hogy igaza van, mert bár az sosem kidobott idő, amit az ember tanulással tölt, de basszusgítáron mégsem lehet zenét írni, ezért kezembe vettem a gitárt. Nem akartam gitáros lenni, inkább a zeneírás, dalszerzés érdekelt. A telefonom lassan megtelt ötletekkel, riffekkel, sorokkal, akkordmenetekkel, emellett megtanultam egy csomó számot, elsősorban a kedvenceimtől; tehát csináltam Bowie-, Tom Waits-, Nick Cave-⁶⁰, Lou Reed-, valamint Rodriguez Sixto⁶¹-feldolgozásokat is.

Amikor nyáron Magyarországra jöttem, Péter elhívott a zenekara turnéjára, hogy énekeljek egy-két régi számot. Ráértem és kedvem is volt hozzá, aztán később összeraktunk egy új számot is, ami rákerült a következő CD-jükre. Az ezt követő évben csináltunk a Gödörben⁶² egy koncertet, ahol barátokkal és zenésztársakkal újítottunk és elevenítettünk fel régi számokat; jó hangulatú volt a felkészülés és a koncert is. Aztán csináltam egy szólóestet a Király utcában, az akkori Gödör kistermében, ahol életemben először álltam egyedül színpadra; meg is rémültem ott kicsit, gondoltam magamban, jó ég, itt most mindenki engem néz... Magam is meglepődtem, de belejöttem, és azáltal, hogy nem kellett egy rockzenekart túlkiabálnom, rá is találtam a saját, természetes énekhangomra.

Mikor visszamentem Sydney-be, írtam még két számot, majd még egyet angolul, aztán még egyet, és így tovább. Mielőtt a következő évben Budapestre jöttem volna, felhívtam Barabás Bécit, megmutattam neki a kész számokat, és megkérdeztem, hogy volna-e kedve együtt megcsinálni a programot. Volt kedve. Azóta összeállt az anyag, összegyűjtöttünk egy kis pénzt egy közösségi finanszírozásos kampányban, most pedig folyik a munka. A vírus persze közbeszólt, egy ideje már játszanunk kellene, de ha már eddig kibírtuk, tudunk várni még egy évet.

* Végigolvasva most a fentieket, feltűnő, hogy az „életutam” ezen leírása mennyire töredékes, esetleges és mozaikszerű. Rengeteg esemény, hely és ember – olyanok is, akiknek, amiknek meghatározó szerepük volt az életem alakulásában – említésre sem került. Az élet olyan nagyon fontos aspektusairól, mint a szerelem, család, barátság, szó sem esett. Aztán még azt se felejtsük el, hogy az ördög a részletekben rejtőzik! Úgyhogy a fentiek mindezek tudatában olvasandók. Arról már nem is beszélve, hogy a történetnek reményeim szerint még koránt sincs vége... – Kiss László

⁶⁰ Nicholas Edward Cave (1957) ausztrál rockzenész, dalszerző és énekes, a Nick Cave and the Bad Seeds együttes alapítója, frontembere.

⁶¹ Sixto Diaz Rodriguez (1942) amerikai énekes, gitáros, dalszerző.

⁶² A Gödör Klub egy kulturális intézmény Budapesten, korábban a magyar underground egyik fontos helyszíne volt.